

Slovensko
društvo
za preučevanje
18. stoletja



BILTEN

5, 2013



Bilten, št. 5, 2013

Izdajatelj:

Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja

Naslov:

ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

Urednik:

dr. Miha Preinfalk, Ljubljana

Redakcija te številke je bila zaključena:

31. decembra 2013

Naklada:

40 izvodov

ISSN 1855-8445

Uvodna beseda

Leto 2013 je bilo za Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja uspešno. Postali smo društvo v javnem interesu s področja raziskovalne dejavnosti, kar pomeni nekoliko lažje pogoje financiranja. Društvo se bo lahko prijavljalo na razpise, kar mu bo olajšalo delovanje, pripravo znanstvenih srečanj in izdajo publikacij.

Hkrati pa nas novi status društva še dodatno zavezuje k aktivnostim. Tako smo konec novembra izvedli zanimiv enodnevni simpozij o letu 1713 in njegovih odmevih v slovenskem prostoru. Zakaj ravno leto 1713? Začetek 18. stoletja velja v evropski zgodovini za eno izmed najbolj burnih obdobj. Problem španskega nasledstva in grozeče izumrtje habsburške dinastije sta privedla do španske nasledstvene vojne in sprejema Pragmatične sankcije, ki je imela velik vpliv na dogajanje v celotnem 18. stoletju. Burno dogajanje se je dotaknilo tudi slovenskega prostora. Največji odmev je imel gotovo tolminski kmečki upor, živahno pa je bilo tudi na kulturnem in gospodarskem področju. Ravno leto 1713, od katerega letos mineva natanko 300 let, se je v marsičem pokazalo kot prelomno. Zato se je naše društvo odločilo, da priredi znanstveni posvet, na katerem so strokovnjaki z različnih področij povzeli nekaj tovrstnega dogajanja izpred 300 let in ga predstavili v luči najnovejših znanstvenih dognanj. Ekskurzija v Gornji Grad in Radmirje, ki naj bi zaključila simpozij, je bila zaradi vremenskih nevišečnosti prestavljena na pomlad 2014.

*Miha Preinfalk
urednik Biltena*

VSEBINA

Povzetki predavanj 2013

Iva Gobić Vitolović: Zaščita arhivskih knjig

dr. Anja Dular: Ponujati knjige – razširjati ideje. Knjigarnarji – prostožidarji v 18. stoletju

doc. dr. Franc Perdih: Razvoj kemije v 18. stoletju in prenos novih dognanj v slovenski prostor

dr. Vladimir Huzjan: O romanjih in čudežnih ozdravitvah v župniji sv. Vida v Brdovcu. Primeri hrvaško-slovenskih povezav

Leto 1713 in njegovi odmevi v slovenskem prostoru (znanstveno srečanje)

doc. dr. Andrej Hozjan: Evropa v letu 1713 (uvodno predavanje)

prof. dr. Katja Škrubej: Avstrijska *sanctio pragmatica* in francoska *lex salica*: prestiž poznoantične pravne forme za novoveško vsebino (o dinastičnem nasledstvenem redu z ženskami in brez njih)

dr. Eva Holz: Cestni patent za Kranjsko 1713

doc. dr. Kozma Ahačič: Hipolit Novomeški in leto 1713: med nenatisnjenim slovarjem (1711) in prirejanjem Bohoričeve slovnice (1715)

dr. Matija Ogrin: »Ob štirih po pridigi v vikariatu.« Pridiga kot duhovni kontekst Škofjeloškega pasijona

doc. dr. Vesna Kamin Kajfež: Vloga koprskega škofa Paola Naldinija (1632–1713) v cerkvenem in kulturnem življenju Kopra v začetku 18. stoletja

dr. Marija Jasna Kogoj: Schellenburgove zasluge za izobraževanje ženske mladine

doc. dr. Dragica Čeč: Kazenska teorija in praksa okoli leta 1713: med zmagoslavjem pravičnosti in utilitarističnimi principi

dr. Branko Marušič: Tolminski kmečki punt leta 1713 v spominu in zgodovinopisju

doc. dr. Metoda Kemperl: Ahacij Stržinar, *Gornjegrajski Ksaverij* in gradnja ceste v Radmirje. Kontekstualizacija češčenja milostne podobe na Straži pri Radmirju

dr. Luka Vidmar: Gornji Grad: monumentalna baročna rezidenca knezoškofov Svetega rimskega cesarstva

POVZETKI PREDAVANJ 2013

20. predavanje – 31. 1. 2013

Iva Gobić Vitolović, *Rijeka/Reka*

Zaščita arhivskih knjig

Konserviranje-restavriranje knjig s poudarkom na ohranitvi izvirnosti vseh strukturnih elementov vezave se je kot samostojno področje pojavilo sorazmerno pozno (konec šestdesetih let 20. stoletja), do danes pa je, če lahko sklepamo po mednarodnih konferencah, seminarjih in publikacijah s tega področja, doseglo zavidljivo raven.

Arhivsko gradivo vsebuje neposredne pravne dokaze, ki ob uporabi ali med konservatorsko-restavratorskimi posegi nikakor ne smejo biti spremenjeni ali okrnjeni.

Pomemben del arhivskega gradiva, približno polovico, sestavljajo prav knjige. Številni deli knjige, njena sestava in uporabljeni materiali so lahko pomemben dokaz o zgodovini in uporabi knjige pa tudi o socialni zgodovini, katere del je neka knjiga. Kot celota ti deli vsebujejo podatke zgodovinskega pomena, vsak posebej pa izgubi velik del svojega pomena.

Konserviranje-restavriranje knjig v arhivih je zaradi narave arhivskega gradiva (primarni in sekundarni zgodovinski viri), velike količine poškodovanega gradiva in pogoste uporabe gradiva specifično, zahtevno, dolgotrajno in drago opravilo.

Zaradi velike količine tovrstnega (vezanega) gradiva v arhivih nikoli ne bo na voljo dovolj časa in denarja za vse potrebne konservatorske in restavratorske posege na knjižnem gradivu, zato obravnava le posameznih predmetov ni prava izbira za reševanje splošnega problema materialne zaščite knjižnega fonda v arhivih. Nujna je selekcija gradiva za konservatorsko-restavratorsko obde-

lavo, to pa zahteva dobro poznavanje fizičnega stanja, posebnosti in pogostosti uporabe posameznega gradiva znotraj fondov in zbirk v ustanovi.

Izbirati je mogoče tudi med različnimi dosegljivimi konservatorskimi metodami: preventivo, pasivnim in aktivnim konserviranjem in restavriranjem. Pri tem bi morala biti odločilna analiza koristi in stroškov. *Preventivno konserviranje* se nanaša na vzpostavljanje strategije zaščite, ki vsebuje izobraževanje in profesionalno razmišljanje in delovanje vseh zaposlenih v ustanovi (vključuje tudi izobraževanje zaposlenih za ukrepanje v izrednih razmerah). Vzpostavljanje učinkovite zaščitne strategije pomeni pogled na problem zaščite kot celote. Zaščita ni sama sebi namen – je sestavni del dejavnosti arhiva in jo je treba kot tako tudi obravnavati. Zaščita ni izključna odgovornost skupine specializiranih konservatorjev, ampak bi morala biti ključni del dejavnosti ustanove ob prizadevanju, da se čim več zaščitnih ukrepov vključi v vsakodnevne rutinske postopke vseh oddelkov.

Pasivno konserviranje je sestavljeno iz planskega nadzora ter varovanja in hranjenja arhivskega gradiva ob izključevanju škodljivih vplivov (zagotavljanje optimalnih razmer v depojih). S postopki pasivnega konserviranja hkrati zaščitimo vse gradivo v arhivu.

Aktivno konserviranje pomeni fizično-tehnično zaščito gradiva s shranjevanjem v zaščitnih srajčkah, škatlah in/ali mapah. Aktivno konserviranje poleg opreme zahteva tudi čiščenje gradiva, splošno nevtraliziranje kislega papirja, dezinfekcijo in dezinskcijo, pravilno ravnanje z gradivom, zaščito med uporabo v čitalnicah, med razstavljanjem ter zaščito izvirnega arhivskega gradiva s presnemavanjem na druge medije (preslikave ali zaščitne kopije).

V nasprotju s preventivno zaščito, s katero odlagamo propadanje in preprečujemo nove poškodbe arhivskega gradiva, *restavriranje* zajema vrsto fizikalnih in kemijskih postopkov na že poškodovanem gradivu, vključno z rekonstrukcijo manjkajočih delov.

Restavratorski posegi so zelo zapleteni in dragi in zahtevajo veliko časa. Poleg tega so dosti manj učinkoviti kot omenjene konservatorske metode, saj je restavrirati mogoče le posamezne predmete.

V zadnjih dveh desetletjih dajemo prednost preventivni in pasivni konservaciji, s katerima je mogoče hkrati zaščititi večje količine gradiva, medtem ko se za restavriranje posameznih predmetov kot najdalgotrajnejši in najdražji del zaščite odločamo le pri izjemno dragocenem, zelo poškodovanem in pogosto uporabljanem gradivu.

Vsi postopki zaščite morajo biti usklajeni z zahtevami konservatorske stroke ob upoštevanju etičnih načel in sodobnih konservatorskih standardov ter z uporabo materialov arhivske kakovosti.

Tako kot je vsaka knjižna vezava v arhivu enkratna, tako je edinstvena tudi vsaka arhivska ustanova s svojim specifičnim gradivom, zaposlenimi, uporabniki in tehničnimi zmožnostmi. Od teh razlik je odvisna tudi možnost prenašanja konservatorsko-restavratorske teorije v konservatorsko-restavratorsko prakso.

21. predavanje – 9. 5. 2013

Anja Dular, *Ljubljana*

Ponujati knjige – razširjati ideje. Knjigarnarji – prostožidarji v 18. stoletju

Vsaka knjiga potrebuje poleg avtorja vsaj tri ljudi, da pride med bralce – založnika, tiskarja, knjigotržca oz. mrežo knjigotržcev. Med temi funkcijami so nekatere združljive. Knjigotržci so bili zadnji člen verige, ki je širil ideje razsvetljenstva in prostožidarstva v 18. stoletju in prav oni so nosili breme odgovornosti za razširjanje literature, ki ni bila vedno povšeči oblastem – cerkvenim ali posvetnim. Torej se moramo njim zahvaliti, da je širši evropski prostor spoznal francoske mislece 18. stoletja in prostožidarske ideje. Med knjigotržci v raznih predelih Evrope smo zasledili veliko članov lož. Poleg tega se pojavlja vprašanje, ali so bili vsi, ki so prodajali knjige s prostožidarsko vsebino oz. literaturo, namenjeno prostožidarjem, tudi sami prostožidarji. Zavedati se namreč moramo, da imajo prav dela, ki imajo pridih »prepovedanosti«, vedno največjo draž in lahko prinašajo tudi največji finančni uspeh, kar je gotovo smoter vsakega knjigarnarja. Najbolj razširjeno čtivo v 18. stoletju – molitveniki in pesmarice – so stali 10 do 15 krajcarjev, publikacije, namenjene prostožidarjem, pa so bile relativno drage, nekatere tudi niso smele biti v prosti prodaji.

Odnos knjigotržcev do prostožidarstva ali bolj obratno, odnos prostožidarjev do knjigotržcev, je bil v soodvisnosti. 18. stoletje je namreč čas, ko tiskana beseda skoraj nima konkurence pri razširjanju informacij. V vseh večjih mestih so ustanavljali nove knjigarnarne, pretok gradiva je bil velik, kupiti je bilo mogoče knjige, ki so prinašale nove ideje s področja filozofije, naravoslovja in tehnike, literarna dela, potopise in opise daljnih krajev. Povečalo se je zani-

manje za evropske jezike – angleščino, holandsčino. Lokalno so se začeli uveljavljati jeziki okolja, medicinske, teološke in pravne publikacije niso bile več pretežno v latinščini. Če hočejo raziskovalci poudariti pestrost ponudbe in novosti na tržiščih, ob obravnavah knjigotrštva v 18. stoletju največkrat omenjajo Voltairova dela.

Za primerjavo naj navedemo, da je bila v Ljubljani leta 1700 ena tiskarna, ob njej knjigarna, s prodajo knjig pa sta se občasno ukvarjala še dva knjigoveza; leta 1780 sočasno delujejo štiri knjigarne, 1782 pa sedem. Velik porast števila trgovcev s knjigami je nedvomno povezan z večjim krogom bralcev, razlika med letoma 1780 in 1782 pa je povezana s tolerančnim patentom in torej večjo mobilnostjo trgovcev.

Sledili smo posameznim knjigotržcem, ki so delovali v posameznih deželah Habsburške monarhije. Iz njihovih biografij je razvidno, da so bili člani različnih lož. Po drugi strani pa smo lahko na podlagi knjigotrške ponudbe, ki so jo predstavljali v prodajnih katalogih, za nekatere ugotovili, da so bili vsaj somišljeniki gibanja.

Seznam knjigotržcev ni popoln, ker je bil narejen le po literaturi in ne po arhivskih virih. Največ podatkov sem našla za dunajske knjigarnarje, a tudi v drugih deželah so bili med trgovci s knjigami člani lož. Velja pa ugotovitev, da je bilo njihovo število v okviru gibanja zanemarljivo majhno, a če pogledamo z druge strani in preučujemo odstotek prostozidarjev med knjigarnarji, je ta prese- netljivo velik. V nekaterih mestih jih je bilo skoraj polovica članov raznih lož. Kot člani prostozidarskih lož so skrbeli za razširjanje idej gibanja, obenem pa je to pomenilo garancijo za finančni uspeh knjigarn.

Morda lahko na ta način razložimo veliko mobilnost knjigarnarjev, predvsem tistih, ki so bili člani prostozidarskega združenja, na primer med francoskimi, avstrijskimi in nemškimi mesti. Omenimo le dva primera: Viljema Henrika Korna in njegovo pot med Maastrichtom in Ljubljano, in pa Jeana Baptista Magnota iz Toulona na Dunaj.

22. predavanje – 7. 11. 2013

Franc Perdih, *Ljubljana*

Razvoj kemije v 18. stoletju in prenos novih dognanj v slovenski prostor

V zgodovini kemije predstavlja 18. stoletje pomemben mejnik, saj je prišlo do preobrazbe alkimije v moderno kemijo. V tedanjem času je kemike zaposlovalo predvsem vprašanje, kateri so osnovni kemijski zakoni. Pot do teh zakonov je vodila preko poznavanja (pravih) kemijskih elementov in preučevanja plinov. Neuspešno alkimistično raziskovanje je temeljilo na starogrških štirih elementih (zrak, voda, zemlja, ogenj), iz katerih naj bi bila zgrajena materija. Že Robert Boyle kot znanilec velikih sprememb v kemiji 18. stoletja je leta 1661 postavil prvo sodobno definicijo kemijskih elementov. Velja poudariti, da so že v antiki poznali devet elementov (kemijski elementi v skladu s sodobno definicijo), in sicer ogljik, žveplo, baker, kositer, svinec, železo, srebro, živo srebro in zlato. Sposobnost pridobivanja bakra, brona (zlitina bakra in kositra) in železa je imela tudi velik vpliv na razvoj civilizacij, zato so tri zgodovinska obdobja poimenovana po njih. V času alkimije so odkrili še nekaj kemijskih elementov, in sicer arzen (spojine arzena so že poznali tudi v antiki), antimon, bizmut, fosfor in cink. Prvi razcvet odkrivanja elementov se je začel prav v 18. stoletju; tako je Lavoisier leta 1789 popisal 33 elementov, v začetku 19. stoletja pa je bilo znanih že več kot 50 kemijskih elementov.

Sočasno z odkrivanjem novih kemijskih elementov je potekalo tudi preučevanje plinov. Zopet se kot pomemben začetnik novega področja kemije pojavi Boyle, ki je leta 1671 odkril vodik, intenzivneje ga je v sredini 18. stoletja proučeval Henry Cavendish, ki ga je poimenoval gorljivi zrak. Boyle je odkril tudi prvi plinski

zakon, ki pravi, da sta si tlak in prostornina (pri konstantni temperaturi) premosorazmerna. Z Boylem je sodeloval tudi Denis Papin, ki je odkril ekonom lonec (Papinov lonec; 1679) in prvi parni stroj (1690). Papinova iznajdba in parna stroja, ki sta ju skonstruirala Thomas Newcomen in James Watt, so v 18. stoletju omogočili industrijsko revolucijo. Od sredine 18. stoletja so odkrivali nove in nove pline, tako je James Blake odkril ogljikov dioksid, ki ga je poimenoval vezani zrak, leta 1772 je Daniel Rutherford odkril dušik – deflogistonirani zrak, v letih 1772/74 sta neodvisno drug od drugega odkrila kisik (flogistonirani zrak) Carl Scheele in Joseph Priestly, leta 1774 je Scheele odkril še klor, ki ga je poimenoval deflogistonirana solna kislina. V obdobju 1776–1778 je Alessandro Volta v močvirjih odkril metan, ki ga je poimenoval močvirski zrak. Številne pline pa je v letih 1773–1804 odkril Priestly (N_2O , HCl, NH_3 , SiF_4 , SO_2 in CO). Za kisik in dušik je Lavoisier uspel dokazati, da sta elementa in ju tudi poimenoval: kisik je poimenoval oxygenium, ker je menil, da je kisik najpomembnejši sestavni del kislin (oxys – kislina, genes – tvoriti, roditi); za dušik je uvedel ime nitrogenium (nitrium – soliter in genes – tvoriti, roditi), v francoščini pa ga je poimenoval azote (gr. azotikos – dušljiv).

Najznamenitejši kemik 18. stoletja je nedvomno Antoine Lavoisier, ki je odločno zavrnil flogistonsko teorijo in s tem usmeril razvoj kemije v pravo smer. Vedno večje število znanih kemijskih elementov ter odkritja plinov so mu omogočili natančno spremljanje reakcij in s tem postavitev temeljnega kemijskega zakona: zakon o ohranitvi mase. Celotna masa snovi pri reakciji se ne spremeni, mase reaktantov so enake masi produktov. V desetletjih po Lavoisieru so odkrili še nekaj empiričnih zakonov: zakon o stalni sestavi spojnin (Proust, 1801), zakon o mnogokratnem masnem razmerju (Dalton, 1803) ter zakon o prostorninskih odnosih pri kemijskih reakcijah v plinastem stanju (Gay-Lussac, 1808). Dalton je leta 1808 objavil atomsko teorijo, s katero je pojasnil zgoraj naštetih empiričnih zakonov. Predpostavil je obstoj majhnih nedeljivih delcev

– atomov, iz katerih je zgrajena materija. Z Daltonovo atomsko teorijo ter nato z Avogadrovo hipotezo se je zaokrožil prvi veliki razcvet kemije, ki je postavil trdne temelje sodobni kemiji.

Sledenje napredku na področju kemije je bilo za slovenska ozemlja potrebno zaradi delovanja idrijskega rudnika in fužinarstva. V knjižnem fondu barona Žige Zoisa lahko zasledimo številne kemijske naslove, od starih alkimističnih mojstrov (Geber, Agricola, Entzelt, Biringuccio), nosilcev flogistonske teorije na prelomu 17. v 18. stoletja (Becher, Stahl), učbenikov iz druge polovice 18. stoletja (Scopoli, Wallerius, Bergman) ter veliko del raziskovalcev, ki so pomembno zaznamovali razvoj kemije v 18. stoletju: Scheele, Priestly, Lavoisier. Zois je imel tudi najpomembnejše kemijske enciklopedije in kemijske slovarje tistega časa, ki so že sledili Lavoisierovi kemiji. Prav tako je imel (sicer italijanski prevod) Lavoisierove Nove nomenklature.

Prenos kemijskega znanja v slovenščino se je začel šele z Matijem Vertovcem (1784–1851) ter nadaljeval z deli Mihaela Peternela (1808–1884) in drugih šolnikov. Največji izziv je avtorjem seveda predstavljala vpeljava slovenskega izrazoslovja, v prvem obdobju predvsem poimenovanje vseh novoodkritih elementov. Duhovnik Matija Vertovec je bil na področju naravoslovja samouk, a je kljub temu veliko prispeval na področju kmetijstva, kemije, astronomije in zgodovine. Kot član Kranjske, Goriške in Štajerske kmetijske družbe si je aktivno prizadeval za pospeševanje kmetijstva. Potoval je po Evropi in se tako udeležil številnih zborovanj kmetovalcev in vinogradnikov. Na prošnjo dr. Janeza Bleiweisa je leta 1846 za Kmetijske in rokodelske novice pripravil prevod in predelavo knjige *Ackerbau-Chemie in 17 Abendunterhaltungen*, ki jo je napisal Lambert Joseph von Babo (1790–1862). Leta 1847 je izšlo še samostojno delo z naslovom *Kmetijska kemija, natorne postave in kemijske resnice obrnjene na človeško in živalsko življenje, na kmetijstvo in njegove pridelke*, ki so ga prejeli vsi naročniki Novic. Leta 1856 je izšel še ponatis. Za razvoj slo-

venske kemijske nomenklature je najpomembnejše prvo poglavje knjige, saj je moral Vertovec uvesti slovenske izraze za kemijske elemente: vodenec (vodik), vogelc (ogljik), gnjilic (dušik), kislic (kisik), omenja pa še žeplo (žveplo), silicium, natrium, kalium, kalcium, fluor, klor, brom, jod, fosfor, zlato, srebro, železo, kotlovino (baker), svinec, kositar in živo srebro.

Duhovnik Mihael Peternel je bil v letih 1852–1860 ravnatelj novoustanovljene ljubljanske realke, v letih 1860–1874 pa profesor na realki. Bil je urednik letnih poročil realke, pripravil pa je tudi slovensko terminologijo za geografijo (1856), botaniko (1857) in kemijo (1862). V delu *Imena, znamenja in lastnosti kemiških pervin* (1862) je povzel vse tedaj znane kemijske elemente in jih razporedil po njihovih lastnostih (nekovine, kovine ...). Najpomembnejša poimenovanja elementov so: vodenec (vodik), ogljec (ogljik), trohelec (dušik), kislec (kisik), kremenec (silicij), salin/natrin (natrij), pepelin/kalin (kalij), apnin (kalcij), cinek (cink), cin (kositer). Večina ostalih imen elementov je latinskega izvora s končnico –in (barin, berlin, vanadin, litin, magnezin...) ali pa imajo imena kot jih poznamo še danes (fluor, klor, brom, jod, uran...).

Poimenovanja kemijskih elementov se v različnih učbenikih, ki so izšli v 19. stoletju, še nekoliko spreminjajo (Friederich Schödler (prevod Fran Erjavec): *Knjiga prirode (Fizika, astronomija in kemija)*, 1869/70; Ivan Tomšič: *Prirodoslovje v podobah*, 1869; Janez Zajc: *Mineralogija*, 1871; August Decker (prevod J. L.): *Fizika in kemija za višje razrede ljudskih šol in za meščanske šole*, 1876; Luka Lavtar: *Nekaj o načrtu za prirodoslovje na srednji stopnji (3., 4., 5. leto) ljudske šole*, 1880), od učbenika Andreja Senekoviča: *Osnovni nauki iz fizike in kemije za ljudske in meščanske šole*, 1892 (1. del) in 1903 (2. del), pa se slovenska kemijska nomenklatura ustali z izrazi za najpomembnejše elemente, ki jih uporabljamo še danes.

23. predavanje – 12. 12. 2013

Vladimir Huzjan, *Varaždin*

O romanjih in čudežnih ozdravitvah v župniji sv. Vida v Brdovcu. Primeri hrvaško-slovenskih povezav

V 17. in 18. stoletju je bila cerkev sv. Vida v Brdovcu (severozahodno od Zagreba) romarski kraj, ki so ga obiskovali verniki s širšega območja osrednje Hrvaške in iz Primorja, iz današnje Slovenije, Bosne in Hercegovine ter Madžarske. O tem nazorno priča zelo pomemben, doslej neznan vir za raziskovanje pobožnosti, zgodovine medicine, vsakdanjega življenja, toponomastike, jezikoslovja in drugih vidikov. Prvi duhovnik, ki je začel zapisovati romanja, čudeže in zaobljube, ga je poimenoval *Vota iliti oszebvine Bosie milosche w wnogeh nevoliah, naimre pako w szlepote ijezhne boli, po zagovoreh k chirkve ove sz. Vida na Berdovczv, zadobljene, ij ovde nekoije, zmed wnogeh, po zapovedi dvhovneh glavarov, popisane od leta 1677*. Na folijih od 2r do 6r je zapisanih 60 primerov romanj, zaobljub in čudežnih ozdravitev po priprošnji sv. Vida in sv. Barbare, Blažene Device Marije in Jezusa Kristusa med letoma 1677 in 1779. Med čudežnimi ozdravitvami je tudi primer ženske s Kranjskega.¹

Drugi v raziskavi uporabljeni vir je knjiga članov Bratovščine sv. Barbare Device in Mučenke v Brdovcu iz druge polovice 17. in iz 18. stoletja. V njej je vpisanih skupno 3.327 članov, ki so prihajali iz več kot 150 krajev na Hrvaškem in od drugod. Člani bratovščine zunaj Hrvaške so predstavljali dva odstotka skupnega števila, največ pa jih je bilo z ozemlja današnje Republike Slovenije

¹ Vladimir HUZJAN, "O hodočaščima i čudesnim ozdravljenjima u 17. i 18. stoljeću na temelju analize zapisa iz najstarije matične knjige krštenih župe sv. Vida u Brdovcu", *Historijski zbornik*, 65, 2012, str. 1.–29.

– 37. Za vse romarje iz Slovenije poznamo ime, priimek in kraj, od koder so prišli v času vstopa v bratovščino (njihovi podatki so v Prilogi). Rezultati historiografske raziskave teh dveh virov pomenijo ogrodje predavanja in nudijo solidno sliko hrvaško-slovenskih povezav v 17. in 18. stoletju.

Priloga. Popis članov Bratovščine sv. Barbare Device in Mučenke v Brdovcu z območja današnje Republike Slovenije

tek. št.	tek. št. v viru	Leto vstopa v Bratovščino	Ime	Priimek	Kraj prihoda
1	2559	1677	Magdalena	Grosenicza	Carniola
2	2567	1677	Catharina	Jalouka	Carniola
3	2611	1677	Margaretha	Planinich	Carniola
4	2668	1678	Nicolaus	Szussich	Mokricensis
5	2669	1678	Joan:	Szussich	Mokricen.
6	2722	1679	Margaretha	Kronus	Carniola
7	231	1680	Georgius	Fuke	Morkiciensis
8	2920	1683	Marcus	Kmethy	Krainburg
9	495	1685	Margaritha	Soska	Carniola
10	615	1686	Gertrudis	Skalicza	ex Ztara Vesz in Carniolia
11	639	1686	Andreas	Ztupar	Mokricensis
12	714	1688	Vrsula	Anchicza	Carniolia
13	935	1695	Nicolaus	Popiach	Mokricensis
14	965	1696	Anna	Kokoreza	Carniola
15	1007	31. 07. 1697	Anna	Gerleuich	Carniola
16	1008	31. 07. 1697	Margaretha	Kouachich	Carniola
17	1042	31. 07. 1697	Joannes	Kopriuecz	Carniolus
18	996	31. 07. 1697	Catharina	Pere	Mokricensis
19	1074	06. 07. 1698	Margaritha	Pozgar	Carniola

tek. št. v viru	tek. št. v viru	Leto vstopa v Bratovščino	Ime	Priimek	Kraj prihoda
20	1079	06. 07. 1698	Joannes	Sustar	Carniolus
21	1099	03. 07. 1700	Laurentius	Hichich	Carniolus
22	1173	1701	Mathus	Vrabich	iz Celia
23	1179	1701	Andreas	Garieulich	iz Mokricz
24	1253	1702	Maria Terezia	Ansich	Celie
25	1262	1702	Catarina	Tatayka	Celie
26	1479	30. 07. 1709	Anna Maria	Gerzorolin	ex Lyubliana
27	1554	1711	Martinus	Spliceck	Carniolus
28	1564	1712	Andreas	Paulesich	ex Novo Mesto
29	1800	04. 12. 1720	Marina	Jarnieuka	Carniola
30	1802	04. 12. 1720	Helena	Kertlyar	Carnioly ex Zapresiche
31	1796	† 1720	Barbara	Szkender	ex Jesenecz
32	2050	1734	Magdalena	Munich	ex Mokricz
33	2489	04. 07. 1741	Urbanus	Perholcz	Carniolus Locopolitanus
34	2273	1742	Bartholomaeus	Dregurindchan	Carniolus
35	2299	04. 07. 1745	Georgius	Koprivecz	Carniolus
36	2490	1745	Anna Barbara	Thozlevin	Styriensis
37	3302	1794	Margaretha	Horvath	ex Mokricze

Leto 1713 in njegovi odmevi v slovenskem prostoru

znanstveno srečanje

22. november 2013
Prešernova dvorana SAZU

UVODNI REFERAT

doc. dr. Andrej Hozjan, Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru,
Koroška cesta 160, 2000 Maribor
(andrej.hozjan@um.si)

Evropa v letu 1713

Opisovanje konkretnega leta v evropski zgodovini 18. stoletja, kot je leto 1713, je možno definirati kot kombinacijo srednješolskega zgodovinskega referata in dispozicije obsežnega magistrskega dela. Vsekakor je šlo za eno od najbistvenejših prelomnic stoletja, katere pomembnosti pa se v tedaj aktualnem času sploh niso zavedali. Celostno zavedanje je prišlo šele po nekaj desetletjih, ko se je uvidelo, kako dolgotrajen mir po dolgih letih vojne za španski prestol so vpletene velesile uspeli skleniti s pogodbami in mirovnim sporazumom v Utrechtu. Nato je prišel čas normalizacije medsebojnih odnosov in celjenja notranjih ran zavoljo ogromnih vojnih dolgov. Zaključevalo se je »veliko stoletje« francoske veličine, obsijane s sijem Sončnega kralja, ter francoske nadvlade in v zahodni Evropi, ki pa je na notranjepolitičnem področju utrpela daleč največ škode. Prva naslednja omembe vredna vojna med dvema zahodnoevropskima silama se je začela šele leta 1739 s t. i. »vojno za Jenkinsovo uho« med veliko Britanijo in Španijo, ki pa je že naslednje leto prerasla v spopad za avstrijska nasledstvena ozemlja. Zato so

utrechtske pogodbe in njim sledeča vrsta istočasnih mirovnih sporazumov osnova za razumevanje evropskih razmerij do sredine stoletja in ji je treba posvetiti primerno pozornost.

Če se je tedaj zaključila mogočna zahodnoevropska vojna, se je druga vojna na nasprotnem, skandinavsko-baltiškem koncu Evrope, šele dodobra razplamtela. Velika severna vojna je od samega začetka stoletja, pravzaprav se začne istočasno s špansko nasledstveno vojno, pričela razbijati dotlej zakoličena politična razmerja na evropskem severovzhodu. Povezane Rusija, Danska in Poljska so napadle Švedsko, zvezo pa je organiziral pretkani livonijski izgnanec Patkul. Osrednji figuri spopada sta car Peter I. Romanov in švedski kralj Karel XII.

Vse ostalo tedanje evropsko dogajanje je v senci teh dveh procesov. Na osrednjem Balkanu so se iztekali zadnji meseci krhkega miru med Avstrijo in osmanskim imperijem, sklenjenega leta 1699 v Sremskih Karlovcih, in že naslednje leto se bo tu znova začel vojni ples med križem in polmesečem. Malce severneje, na prostorih Madžarskega kraljestva, je umrl skorajda legendarni palatin Pavel Esterházy, tvorec poznejšega bogastva te še danes živeče rodbine, in prebivalstvo se je šele dodobra odpočilo od leta 1711 zaključene Rákóczijeve osvobodilne vojne zoper habsburško oblast. A pomanjkanje, kužne epidemije in roparski podvigi zemljiškoposestne elite nad podložniki so slednje prisilili v mnoge lokalne upore. Slovaški upornik Juraj Jánošík, varianta Robina Hooda na skrajnem severu Madžarske in ljudski heroj, je bil na sedanji slovaško-poljski meji to leto ujet in usmrčen. Drugje pa večjih notranjih pretresov ni bilo, če med njih ne štejemo konstantno nemirnih kozaških atamanov, ki so tedaj nenehno vznemirjali tako poljsko kot tudi rusko zemljiško elito. A podobnih lokalnih herojev oziroma roparjev z »ljudsko-hrabrilno«^o noto je bilo povsod po jugovzhodni in vzhodni Evropi dovolj, od osrednjbalkanskih hajduških čet naprej. Hkrati je svoj nov morilski pohod po srednjeevropskih predelih napovedala kuga.

Smrti posamičnih monarhov kot tudi rojstev bodočih tega leta ni bilo veliko. Omembe vredna je smrt grofa brandenburškega volilnega kneza in zatem pruskega kralja Friderika I., pod katerim je na skrajnem severovzhodu Svetega rimskega cesarstva nastalo novo kraljestvo Prusija, ki bo takoj po Utrechtu izstopilo iz njegovega okvira in se tako povsem osamosvojilo.

Tega leta so umrli nekateri znameniti umetniki: italijanski komponist Arcangelo Corelli, veliki evropski genij koncerta grossa in reformator na področju instrumentalne glasbe; prav tako znameniti italijanski visokobaročni slikar Carlo Maratta, med drugim snovalec ustvarjanja cele generacije slikarjev – nadaljevalcev njegovih idej; pa švicarski baročni arhitekt italijanskega izvora Giovanni Antonio Viscardi iz družine, ki je vzgojila kar nekaj arhitektov, pretežno ustvarjajoč na Bavarskem, če omenimo le najbolj izstopajoče. Še nekaj iz glasbenega okvirja: julija tega leta je bilo v londonski katedrali sv. Pavla uradno premierno izvedeno delo *Utrecht Te Deum* in *Jubilate*, dvodelna zborovska sakralna kompozicija Georga Friedricha Händla v čast sklenitve utrechtškega miru. Med literati tedaj ustvarjajo velika angleška ter francoska imena. V Franciji pa se je rodil Denis Diderot, z Voltairejem poglavitni filozof racionalizma in razsvetljenstva, miselnih tokov, ki so okrog sredine stoletja izmučeni Evropi prinesli upanje v zmago razuma in človečnosti. Še enega dogodka iz tedanje produkcije evropske intelektualne misli ne gre zanemariti: papež Klement XI. je izdal bulo *Unigenitus*, s katero je Cerkev dokončno zavrnila janzenizem in sprožila preganjanje njegovih častilcev predvsem v Franciji.

Na področju znanosti je celih osem let po njegovi smrti izšla knjiga *Ars Conjectandi*, temeljno delo o verjetnostnih konstantah Švicarja Jakoba Bernoullija.

prof. dr. Katja Škrubej, Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani,
Poljanski nasip 2, 1000 Ljubljana
(katja.skrubej@pf.uni-lj.si)

**Avstrijska *sanctio pragmatica* in francoska *lex salica* : prestiž
poznoantične pravne forme za novoveško vsebino (o
dinastičnem nasledstvenem redu z ženskami in brez njih)**

Dne 19. aprila 1713 cesar Karel VI. Avstrijski v vlogi vladarja v dednih deželah habsburške dinastije poda svojim ministrom izjavo, s katero razglasi nedeljivost avstrijskih dežel in pa dinastični nasledstveni red, osnovan na sporazumu z bratom Jožefom in njunim očetom, cesarjem Leopoldom I. izpred desetih let. Prav tako leta 1713 je želel v Španiji kralj Filip V. po francoskem vzoru razglasiti veljavnost t. i. Salijskega zakona. Značilnost razglašenega avstrijskega nasledstvenega reda, temelječega na prvorojenstvu v moški liniji, je bila, da je subsidiarno upošteval kot naslednice tudi ženske, in sicer v tisti liniji, ki bi po izumrtju ene od obeh, tj. Jožefove ali Karlove, drugo preživela. Španski nasledstveni red po vzoru francoskega pa bi ženske iz dedovanja popolnoma izključil, kar pa španskemu Filipu V. popolnoma ne uspe.

Prvi del razprave je posvečen podrobnejšemu opisu avstrijske pragmatične sankcije, njeni genezi in pa kasnejšim interpretacijam, ki so bistveno prispevale k enemu od današnjih vodilnih pogledov na takratno dejanje Karla VI., ki da je pomenilo nič manj kot formalni ustavni temelj avstrijske monarhije. Drugi del razprave je namenjen obravnavanju vprašanja, ki ga Eliane Viennot dobro opiše kot »*l'invention de la loi salique*«, procesu (re)interpretacij starega, iz izvirnega sobesedila iztrganega pravila, v dolgem obdobju od 5. do 16. stoletja in pa njegove novoveške funkcije kot osrednjega pravila dinastičnih nasledstvenih redov. V zadnjem delu razprave pa je avtorica poskusila podati nekaj odgovorov na vprašanje, kateri so bili vzroki za izbiro in utrditev prav teh dveh poznoantičnih

poimenovanj, *sanctio pragmatica* in *lex salica* za novoveške vsebine, saj je prvo v pozni antiki redko, drugo pa je bilo celo poimenovanje za v latinščini zapisan korpus običajnega prava Salijskih Frankov, resda z močnimi primesmi rimskega prava, kljub temu pa v osnovi prežetega s temeljnimi instituti (kot je na primer kompozicijski sistem), ki so v jedru pravnih korpusov vsake zgodnje-srednjeveške *gens*, bodisi pisanih bodisi nepisanih.

dr. Eva Holz, ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
(eva.holz@zrc-sazu.si)

Kako so v začetku 18. stoletja skušali reševati cestno mrežo na Kranjskem

Dogajanje na gospodarskem in političnem področju ob prelomu 17. v 18. stoletje in na začetku 18. stoletja se je dotaknilo tudi vojvodine Kranjske.

Na Kranjskem so spoznali, da je cestna mreža na njihovem ozemlju že zelo slaba in pomeni oviro za razvoj trgovanja in prometa. Treba se je bilo torej lotiti popravila cest, ker v deželi ni bilo primerne reke, ki bi lahko prevzela večino prometa med severom in jugom ter vzhodom in zahodom. Cestna popravila, ki so jih poznali tudi v prejšnjih stoletjih, so bila praviloma slabo organizirana in še slabše povezana med seboj. Krpali so tam, kjer je bila cesta že neprevozna ali pa nevarna tudi za pešce in jezdece; popravljali so odseke, za katere so vedeli, da bo po njih potovala kakšna ugledna osebnost, cesar ali pa cerkveni dostojanstveniki. Vedeti moramo pa še to, da so plemiči tega časa večinoma jezdili, blago pa so tovorili s konji. Vozovi so bili slabi, ker so bile ceste slabe in ceste so bile slabe, ker so jih uničevali slabi vozovi.

V začetku 18. stoletja, natančneje 21. julija 1713 je oblast na Kranjskem sprejela patent o popravilu cest na svojem ozemlju. Ta patent je, kot piše dr. Jože Šorn, ki se je z njim podrobneje ukvarjal, nekaj posebnega, saj je prvič predlagal, da naj se cestna dela v celotni vojvodini Kranjski opravijo hkrati, določil je število cestnih komisarjev za nadzorovanje del in določil način pridobivanja sredstev za dela.

Da bi zahteve patenta lahko opravili tako, kot je ta zahteval, so uradniki pripravili opis cestne mreže na Kranjskem, ki so jo razdelili na 55 enot. Popisali so posamezne odseke in poimensko opisali njihove lastnike. Dela so nameravali opraviti z deželno tlako, za katero so bili zadolženi podložniki, ki so živeli v bližini posameznih cestnih odsekov, ne glede na to, ali so bili podložni cerkveni ali posvetni gosposki. Denarna sredstva so morali prispevati lastniki cestnih in vodnih mitnic, prav tako ne glede na svoj stan. Za nekatere zelo slabe odseke je dežela predvidevala enkratno nekoliko večji prispevek (do 20 goldinarjev), nato pa finančno pomoč pri vzdrževanju. Nad delom naj bi bdeli nadzorniki, ki so bili lahko posamezni plemiči, ki so navedeni poimensko, pa tudi mitničarji (njihova imena niso navedena). O tehniki gradnje ni podatkov.

Čeprav je dvoru ta patent ustrezal, se ni uveljavil. Očitno je bilo premalo denarja za tako ambiciozen načrt. Leta 1717 je cesar izdal svoj patent, ki pa že uveljavlja cestno smer Dunaj–Trst, ki je v opisu cest iz leta 1713 še ni zaslediti. Po uveljavitvi svobodne plovbe po Jadranu in razglasitvi svobodnih pristanišč v Trstu in na Reki se je promet čez Kranjsko okrepil, patenti o popravilu cest pa so se nadaljevali. V 18. stoletju se je za popravilo cest uveljavilo načelo zakupa cestnih del. Najprej so bili rezultati zakupa cestnih del ugodni, ob koncu stoletja in v začetku 19. stoletja pa so se pokazale vse slabosti in napake takega načina dela. Svoje so k uničevanju in razpadu cestnega sistema na Kranjskem ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja dodale še napoleonske vojne.

doc. dr. Kozma Ahačič, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik
Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
(kahacic@zrc-sazu.si)

Hipolit Novomeški in leto 1713: med nenatisnjenim slovarjem (1711) in prirejanjem Bohoričeve slovnice (1715)

Na področju zgodovine slovenskega jezikoslovja je leto 1713 zagotovo najbolj zaznamovala dejavnost kapucina Hipolita Novomeškega (s pravim imenom J. A. Gaiger). Hipolit je nameraval namreč leta 1711 izdati obsežen *Trijezični slovar (Dictionarium trilingue)*: besedilo je v rokopisu pripravil za tisk, natisnjena pa je bila tudi že prva poskusna pola. Skupaj s tem delom je nameraval izdati tudi »nekakšen dodatek s kratkim pregledom slovenske slovnice, iz katerega bi lahko razbrali celoten način sklanjanja, spreganja in skladanja.« Tedaj pa mu je tiskar povedal za obstoj Bohoričeve slovnice, kar je Hipolita najprej napeljalo k temu, da je slovarju dodal le poglavje »O črkah, zlogih in načinu njihove izgovorjave«, nato pa celo k odločitvi, da tiskanje ustavi in pripravi novo izdaje slovnice Adama Bohoriča (1584). Prirejeno in razširjeno besedilo Bohoričeve slovnice je izšlo leta 1715, poglavje »O črkah, zlogih in načinu njihove izgovorjave« pa je Hipolit najverjetneje uporabil za poglavje »O izgovorjavi glede na rabo črk«.

Trijezični slovar, priredba Bohoričeve slovnice (v njej še posebej predgovor, ki ga je podpisal tiskar Janez Jurij Mayr), poleg njiju pa tudi Hipolitov uvod (»Praemonitio ad lectorem«) v leksikonar iz leta 1715 predstavljajo zanimive vire za razumevanje položaja slovenskega jezika v tem času ter pričajo o negotovosti, s katero so se leta 1713 lotevali vprašanj slovenskega jezika kot jezika, ki »nima slovnice«, kakor je že leta 1678 zapisal Matija Kastelec. Referat bo skušal odgovoriti na vprašanja, kako so govorniki slovenščine v tistem času doživljali razmerje med knjižnim in govornim jezikom, kako so sami ocenjevali obvladovanje slovenščine, kaj so

označevali kot pravilno in kaj kot napačno, zakaj je Hipolit ocenjeval, da potrebujejo slovnico in slovar, zakaj ocenjuje, da slovenščina pri slovenskih intelektualcih ni polnofunkcionalen jezik, ter zakaj po drugi strani predstavlja znanje slovenščine kot prestižno.

dr. Matija Ogrin, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
(matija.ogrin@zrc-sazu.si)

»Ob štirih po pridigi v vikariatu.« Pridiga kot duhovni kontekst Škofjeloškega pasijona

Leto 1713 je čas, ko je nastal najzgodnejši ohranjeni dokaz o tedaj že utečenem izročilu Škofjeloškega pasijona kot spokorne pobožnosti. To je povabilno pismo voditelja procesije loškemu župniku približno sredi posta – ravno v času tolminskega upora.

Temeljni okvir, ki je potreben za razumevanje Škofjeloškega pasijona tudi danes, je kontekst baročne spokorne procesije. Ta kontekst je podrobneje določala in razlagala pridiga, ki jo je eden od očetov kapucinov vselej imel na Veliki petek popoldan v Vikariat-ski cerkvi. Pasijon se je pričel neposredno po tej pridigi, kakor določajo pravila: »quæ incipit hora quarta post Concionem in Vicariatu persolutam«.

V novejšem času je bila odkrita rokopisna zbirka pridig patra Ferdinanda Ljubljanskega (cca. 1682–1744), sicer voditelja Ljubljanskega pasijona. Med njimi je posebej dragocena pridiga, ki je datirana prav v Škofji Loki na Veliki petek 1722. To pomeni, da gre natanko za tisto pridigo, po kateri se je leta 1722 odvijal Romualdov Škofjeloški pasijon. Prispevek skuša v kratkih potezah očitati, kako posamezni tematski sklopi te vznemirljive pridige

obdajajo Pasijon kot temeljni razlagalni okvir njegovega prvotnega religioznega pomena.

doc. dr. Vesna Kamin Kajfež, Univerza na Primorskem, Fakulteta
za humanistične študije, Titov trg 5, 6000 Koper
(Vesna.kaminkajfez@gmail.com)

Vloga koprskega škofa Paola Naldinija (1632–1713) v cerkvenem in kulturnem življenju Kopra v začetku 18. stoletja

Škofu Pavlu Naldiniju se smemo zahvaliti, da je zbral in v Benetkah leta 1700 izdal *Corografia ecclesiastica o'sia descrizione della città e della diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'Istria* [slovenski prevod v redakciji Darka Darovca *Cerkveni krajepis ali Opis mesta in škofije Justinopolis, ljudsko Koper*], ki govori o »slavni preteklosti škofije« kot tudi o stanju škofije, ki jo je leta 1686 prevzel. Njegovo še danes temeljno delo odlično služi pri analizi umetnostnih naročil v času njegovega škofovanja. Naldini je – čeprav mesta ne okolice poprej ni poznal – natančno opisal koprsko stolnico in škofove, kapitelj ter predstavil škofijske in redovne cerkve v mestu in tudi v Izoli in Piranu. Škof si je za svoje zadnje počivališče izbral koprsko cerkev sv. Blaža, ki je bila del samostana avguštink, in je ostala v umetnostnozgodovinski literaturi skoraj v celoti prezrta. V lasti so jo imele avguštinke, ki so pripadale avguštinskemu redu (*Ordo Fratrum Sancti Augustini*, imenovani tudi *Ordo Eremitarum Sancti Augustini*) in so v mestu delovale vsaj že od srednjega veka dalje. Cerkev sv. Blaža je sedanjo podobo dobila v začetku 18. stoletja, za kar je zaslužen predvsem škof Naldini. Ta je z lastnimi finančnimi sredstvi pomagal pri obnovi dotrajane srednjeveške cerkve, za kar so se mu avguštinke zahvalile s portretno busto, opremljeno s škofovim grbom in napisom.

V prispevku bo – poleg škofovih umetnostnih naročil – podrobneje predstavljena tudi njegova vloga pri ustanovitvi t. i. Ilirskega semenišča. Eno pomembnejših Naldinijevih dejanj je bila ustanovitev »Ilirskega semenišča« v Kopru leta 1710, ki je bilo namenjeno vzgoji glagoljaških duhovnikov in je delovalo vse do leta 1818, ko je bilo zaradi pomanjkanja kandidatov ukinjeno in preneseno v Gorico. K ustanovitvi Ilirskega semenišča je prispevalo Naldinijevo spoznanje, da je za pretežno slovansko podeželje nujno potrebna vzgoja duhovnikov-glagoljašev, kot tudi njegovi korektni in objektivni pogledi na slovansko prebivalstvo, ki ga je označeval kot dobre in marljive poljedelce oziroma kolone kljub dejstvu, da niso bili avtohtoni prebivalci Istre. V času njegovega škofovanja je koprška dieceza doživela enega največjih trenutkov v svoji zgodovini, ki je bil kronan med drugim tudi s prenovo (barokizacijo) stolnice. Naldini je s svojim delom kot tudi s *Cerkvenim krajepisom* pustil pomemben pečat v zgodovini koprške škofije. Predvsem slednje služi kot izvrsten zgodovinski vir in izjemen pričevalec časa o tedanji cerkveni in posvetni upravni ureditvi, stavbah, cerkvah, navadah in običajih ter gospodarskem in socialnem položaju prebivalcev koprške škofije.

dr. Marija Jasna Kogoj, Uršulinski samostan Ljubljana, Ulica
Josipine Turnograjske 8, 1000 Ljubljana
(jasna.kogoj@rkc.si)

Schellenburgove zasluge za izobraževanje ženske mladine

Trgovec Jakob Schell von Schellenburg, rojen leta 1652 na Tirolskem, se je ustalil v Ljubljani leta 1685, po poroki z Ljubljančanko Ano Katarino Hofstätter. Svojo dejavnost je kmalu tako razširil, da je postal veletrgovec in pomemben finančnik. V kulturno zgodovino

Ljubljane pa se je zapisal zlasti kot mecen, saj je podpiral uveljavljanje baročne umetnosti v tukajšnjih cerkvah, velike zasluge pa ima tudi kot pobudnik izobraževanja ženske mladine.

Na slovenskem etničnem ozemlju sta v zadnji tretjini 17. stoletja delovali dve uršulinski izobraževalni ustanovi: v Celovcu od leta 1670 in v Gorici od leta 1672. Prav iz Gorice je Jakob Schellenburg leta 1702 pripeljal v Ljubljano prve redovnice vzgojiteljice, ki so bile pripravljene na njegovo pobudo omogočiti tukajšnji ženski mladini primerno vzgojo in izobrazbo.

Uršulinke so najprej stanovale v Schellenburgovi hiši na Mestnem trgu. Leta 1703 pa so najele prostornejšo hišo in tu 2. julija 1703 odprle javno šolo. Z njo je Ljubljana dobila svojo prvo dekliško šolo, ki je dolgih 170 let ostala edina javna šola za deklice.

Predstojnica uršulink m. Margareta Eleonora von Eiswald in Schellenburg pa sta še naprej iskala primeren prostor za uresničitev velikopoteznega načrta vzgojnega zavoda. V ta namen je Schellenburg kupil Auerspergove vrtove, posestvo kneza Egenberga in Fabjančičev vrt. Dolgotrajne priprave na gradnjo uršulinskega samostana so bile končane leta 1713.

Temeljni kamen za prvo vzgojno-izobraževalno dekliško ustanovo na Kranjskem, ki je postala po zaslugi zakoncev Schellenburg in ob požrtvovalnem delovanju uršulink žarišče vsestranske duhovne, vzgojne, izobraževalne in kulturne omike ženskega sveta doma in tudi na tujem, je bil postavljen 11. maja 1713. *»Izklesani temeljni kamen je imel vdolbinico z raznimi relikvijami in svinčen pokrov, na katerem so bila imena takratnega papeža Klemen XII., njegove knežje milosti našega škofa Franca Karla grofa Kaunitza, naše takratne hvalevredne gospe prednice Marije Rozalije od Svetega Duha, takratnega deželnega glavarja, nj. knežje milosti Antona Sigfrida kneza pl. Egenberga, našega milostljivega gospoda ustanovitelja in gospe ustanoviteljice Janeza Jakoba pl. Schellenburga in Ane Katarine pl. Schellenburg,«* je zapisano v Kroniki ljubljanskega uršulinskega samostana.

Uršulinska skupnost je leta 1713, ob začetku gradnje samostana, štela devetnajst redovnic in pet novink, ki so pogumno prenašale vse težave in žrtve tega velikega podviga. Maja 1718 so se redovnice že lahko vselile v severni samostanski trakt, v katerem je bila tudi šola z internatom. Še isto leto so začeli graditi cerkev in zahodni trakt. A niti ustanoviteljica m. Margareta Eleonora niti ustanovitelj Jakob Schellenburg nista dočakala uresničitve tega projekta.

Prvotno jedro šolskih stavb se je z leti z novimi dozidavami širilo, kajti naraščanje števila učenk in razvoj šol sta zahtevala tudi nove prostore. Naj omenim le dve stavbi. Drugega julija 1888 je bil položen temeljni kamen za novo šolsko stavbo ob današnji Slovenski cesti. Zadnji temeljni kamen – za gimnazijo, za katero je naredil načrt arhitekt Jože Plečnik – so položili 21. oktobra 1940. Maja leta 1945 so bile vse uršulinske šole podržavljene, leta 1947 pa še samostanski prostori.

Schellenburgov samostan so uršulinke sedaj obnovile. Ali bo Jakob Schellenburg, veliki dobrotnik Ljubljane, v tem mestu še kdaj dobil svojo ulico, ki jo je izgubil leta 1952?

doc. dr. Dragica Čeč, Univerza na Primorskem, Fakulteta za
humanistične študije in Znanstveno-raziskovalno središče Koper,
Titov trg 5, 6000 Koper
(Dragica.Cec@zrs.upr.si)

Sojenje in kaznovanje tolminskih upornikov – kazenska teorija in praksa okoli leta 1713: med zmagoslavjem pravičnosti in utilitarističnimi principi

Na podlagi pregleda arhivskega gradiva avtorica rekonstruira pravne podlage delovanja cesarske komisije in njeno delovanje. Razis-

kave arhivskega gradiva so razjasnile tudi nekatere probleme, ki so se v zvezi s sojenjem upornikom pojavljali zaradi različnih interpretacij v znanstveni literaturi, med drugim tudi vprašanje o kazenskih normah, po katerih je potekal preiskovalni proces proti upornikom in so bile izrečene kazni ter pokazala, da so bile kazni upornikom močno vezane tudi na pravno tradicijo, da se torej niso podrejele spremembam kazenskega izvršilnega prava, ki so sledile velikim političnim spremembam okoli leta 1713.

Sojenje tolminskim upornikom in njihovo ritualizirano kaznovanje zrcali dojemanje upora s stališča cesarja in družbenih elit. V strogem pravno, političnem in filozofskem izhodišču je vsak zločin v predmoderni dobi predstavljal žalitev cesarja, saj je nastopal proti družbenemu redu, ki ga je utemeljil bog, tako kot je bila v isti intervenciji utemeljena tudi vladarjeva oblast. Z zločinom upora je pogosto povezan tudi zločin žalitve vladarja (*crimen laesae maiestatis*), ki ga kazenska zakonodaja v zgodnjem novem veku lahko obravnava kot posebno obliko zločina (*Constitutio criminalis Carolina*) ali kot del zločina *crimen laesae maiestatis* (*Ferdinanda*). Pravno dojemanje *crimen laesae maiestatis* v praksi delovanja cesarske komisije predstavlja tudi pomembno vprašanje povezano s sojenjem tolminskim upornikom, saj je mnogo pritožb upornikov usmerjenih neposredno proti cesarskim zakonom, nosilcem podrejene oblasti, prelomom zvestobe, a tudi neposrednemu žaljenju cesarja. Dojemanje upora in grožnjo družbenemu redu, ki jo predstavlja tolminski upor, dokazujejo tako izrečene kazni z ritualiziranim in gnusnim mučenjem mrtvih teles, ki s svojo simbolično govorico in komunikacijo delujejo generalno preventivno v smeri obnavljanja porušene avtoritete in privilegijev cesarja ter obnavljanja družbenih razmerij, utemeljenih v družbi treh redov. Ritualu pravno kodificiranega nasilja se pridruži tudi ceremonialno izkazovanje zvestobe zastopnikov upornih podeželskih skupnosti in izražanje cesarske milosti s pomilostitvijo nekaterih upornikov.

V referatu bodo prikazani tudi pomembni dokumenti, ki so bili deloma javno predstavljeni in so povezani z iskanjem, sojenjem in kaznovanjem podložnikov, ki so sodelovali v upor.

dr. Branko Marušič, ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica, Delpinova ulica 12, 5000 Nova Gorica
(branko.marusic@guest.arnes.si)

Uporno gibanje primorskih kmetov, imenovano veliki tolminski punt v zgodovinopisju

Prispevek uvodoma opozarja na ustne vire o Tolminskem puntu, v katerih pristnost je treba podvomiti zaradi časovne oddaljenosti in zaradi vpliva literarnih in zgodovinskih objav na danes ohranjena pričevanja. V prispevku so posebej obravnavane objave virov in posebej objave zgodovinskih del. Pretežni del objavljenih virov je iz arhivskih ustanov (Hišni, dvorni in državni arhiv Dunaj, Štajerski deželni arhiv, Arhiv Slovenije Ljubljana, Pokrajinski arhiv Gorica). Prva daljša objava o puntu je iz leta 1855 v Della Bonovih opombah k Morellijevi zgodovini goriške grofije. Dve leti nato je puntu posvečen članek v koledarju goriške kmetijske družbe. Ta je služil Josipu Kraglju, ki je leta 1867 napisal prvi spis o puntu v slovenskem jeziku. Tako tudi Simonu Rutarju, h kateremu so se od leta 1882 dalje zatekali slovenski zgodovinarji (J. Gruden), domoznanci (R. Bednařik), publicisti in književniki (A. Remec, I. Pregelj, A. Gradnik, F. Bevk). Karel Capuder je med Slovenci prvi posegel po arhivskem gradivu (Gorica), sledil mu je po prvi svetovni vojni Miroslav Premrou. Do prve svetovne so italijanski avtorju objavljali predvsem arhivsko gradivo tako iz hranilišč v Gorici (C. Seppenhofer) kot tistih na Dunaju (E. Traversa). Veliko novih spoznanj je za poznavanje punta na podlagi arhivskega gradiva iz državnega

arhiva z Dunaja prispeval Bogo Grafenauer. Tu in v Gradcu je raziskoval kasneje Janez Dolenc. V zadnjem času, od leta 1994, je problematiki namenil posebno pozornost Aleksander Panjek, raziskoval je tudi v Benetkah (Museo Correr). Raziskovanje upora tolimskih in drugih primorskih kmetov ter odmevov na to gibanje, zlasti v Furlaniji, še ni zaključeno.

doc. dr. Metoda Kemperl, Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana
(metoda.kemperl@pef.uni-lj.si)

Ahacij Stržinar, Gornjegrajski Ksaverij in gradnja ceste v Radmirje. Kontekstualizacija češčenja milostne podobe na Straži pri Radmirju*

V času hude živinske kuge leta 1715 je gornjegrajski dekan in župnik Ahacij Stržinar (1676–1741) v cerkvi sv. Barbare na Straži pri Radmirju v češčenje izpostavil sliko umirajočega sv. Frančiška Ksaverja, ki jo je dve leti prej naslikal ljubljanski slikar Janez Mihael Reinwaldt. Ker je cerkev zaradi milostne slike postala množično obiskovana, so na njenem mestu med letoma 1721 in 1725 zgradili večjo in jo postopoma na novo opremili. Romarska cerkev je kmalu postala znana daleč preko meja Štajerske in je bila najpomembnejše Frančiškovo kulturno mesto v celotnem habsburškem cesarstvu. Kopijo *Gornjegrajskega Ksaverija*, kot so ga takrat imenovali, je imel v lasti celo kralj Karl III., in sicer v kapeli poletne rezidence v Portici pri Neaplju.

* Strokovna ekskurzija in predavanji dr. Metode Kemperl in dr. Luke Vidmarja so bili zaradi slabega vremena prestavljeni na pomlad 2014.

V prispevku se ukvarjam z vprašanjem kulta sv. Frančiška Ksaverja (zakaj se je Stržinar odločil, da to sliko izpostavi ravno na Straži, kje se je Reinwaldt zgledoval, ko je naslikal ta motiv, kakšna propagandna sredstva je Stržinar uporabljal, da je cerkev postala tako pomembna in kje vse so hranili kopije *Gornjegrajskega Ksaverija*), z vprašanjem avtorstva nove cerkve v luči dejstva, da je gornjegrajska dekanija sodila v okvir ljubljanske nadškofije.

dr. Luka Vidmar, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in
literarne vede, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
(lvidmar@zrc-sazu.si)

Gornji Grad: monumentalna baročna rezidenca knezoškofov Svetega rimskega cesarstva

Temelj baročne škofovske rezidence Gornji Grad, kakor se je v velikem delu ohranila do danes, so bili položeni leta 1461, ko je cesar Friderik III. razpustil tamkajšnji benediktinski samostan, njegova posestva in poslopja pa podaril novoustanovljeni škofiji v Ljubljani. Nekdanji samostan je postal poletna rezidenca in seme-nišče, nekdanja samostanska cerkev pa sostolnica ljubljanskih knezoškofov, ki so pogosto raje bivali v Gornjem Gradu kakor v Ljubljani. V hrupnem mestu namreč zaradi tesne pozidave in močne mestne oblasti niso mogli povečati niti stolnice niti škofijske palače, v prijetnem naravnem okolju Zadrebke doline pa so kot fevdalni gospodje z absolutno oblastjo po lastni volji in okusu oblikovali prostoren dvor, primeren knezoškofom Svetega rimskega cesarstva.

Natančno iz teh razlogov je zrasel baročni Gornji Grad. Njegov graditelj je bil kozmopolitski škof Ernest Amadej grof Attems (1694–1757), ki je bil po velikopoteznih umetnostnih načrtih, izbranem okusu in zbirateljstvu podoben svojim kolegom iz

Svetega rimskega cesarstva, na primer cerkvenim knezom iz družine Schönborn. Ker mu ljubljanski magistrat ni dovolil povečati škofij-skega dvorca, je začel leta 1749 v Gornjem Gradu graditi novo stolnico in palačo. S tem je tik pred pragom razsvetljenstva ulovil zadnja leta zlatega obdobja baročnih novogradenj. Racionalistične terezijanske oblasti niso bile več naklonjene razkošnim projektom, zato so ga večkrat poklicale na zagovor v Gradec. Kljub temu so konec leta 1751 uspešno končali palačo, leta 1752 pa so začeli zidati cerkev – eno največjih na Slovenskem in eno redkih s pravo kupolo na tamburju. Škof je za Gornji Grad hotel in plačal najboljše dosegljive umetnike. Kompleks je zasnoval in sezidal Matija Persky, na Dunaju izšolani arhitekt, ki se je pred sredino 18. stoletja naselil v Ljubljani. Cerkevna fasada je v tradiciji rimske arhitekture razdeljena v dve nadstropji, pod vplivom borrominijevskega izročila in sočasne srednjeevropske arhitekture pa upognjena konkavno. Na vrhu stoji kip sv. Nikolaja – zavetnika ljubljanske škofije. Poznobaročno notranjščino v obliki latinskega križa členijo razkošni kompozitni pilastri in stebri, ki podpirajo češke kape ter kupolo nad križiščem glavne in prečne ladje. Attems je nepričakovano umrl dve leti pred dokončanjem cerkve leta 1759. Za oltarno opremo, ki po kvaliteti ni zaostajala za arhitekturo, je poskrbel njegov naslednik na škofovskem prestolu Karel Janez grof Herberstein. Ta je pri odličnem spodnjeavstrijskem slikarju Kremser Schmidtu naročil platna s kristološko motiviko, ki so bila formalno še zvesta poznemu baroku in rokokoju, vsebinsko pa že razsvetljenskemu reformnemu katolicizmu.